

ISTIORANING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Yusupov Bosit Sheraliyevich

Oriental universiteti Lingvistika (arab tili) fakulteti

2-kurs magistranti

Tel: (91) 355 52 55

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab xalqining o'ziga xos notiqqligini aks ettiruvchi, arab tilshunosligining yetakchi bo'limlaridan biri balog'at ilmiga, xususan, arab balog'atining barcha zamonu makonlarda eng mashhur usullaridan biri bo'lib kelgan istioraning lingvopoetik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda arab balog'ati, uning paydo bo'lishi haqida umumiy tushuncha va ta'riflar berilgan.

Kalit so'zlar: *istiora, balog'at, "Miftohu-l-ulum", "Badoyi'u-s-sanoyi".*

АННОТАЦИЯ

В данной статье одна из ведущих отраслей арабского языкознания, отражающая уникальное красноречие арабского народа, посвящена науке о половом созревании, в частности, анализу лингвопоэтических особенностей метафоры, являющейся одной из наиболее популярных методов арабского полового созревания во все времена и во всех местах. Работа дает общее понимание и определения арабской взрослой жизни и ее возникновения.

Ключевые слова: *istiora, balog'at, "Miftohu-l-ulum", "Badoyi'u-s-sanoyi".*

ABSTRACT

In this article, one of the leading branches of Arabic linguistics, reflecting the unique eloquence of the Arab people, is devoted to the science of puberty, in particular, to the analysis of the linguopoetic features of metaphor, which has been one of the most popular methods of Arab puberty in all times and places. The work provides a general understanding and definitions of Arab adulthood and its emergence.

Keywords: *istiora, balog'at, "Miftohu-l-ulum", "Badoyi'u-s-sanoyi".*

KIRISH

Balog'at ilmini yaxshi o'zlashtirish orqali Qur'oni karim va hadisi shariflar ma'nolarini to'g'ri tushunish va nozikliklarini anglash oson kechadi, qadim arab shoiru xatiblari ijodi yanada aniqroq va teranroq bo'y ko'rsatadi. Qolaversa, arab balog'ati unsurlari o'zbek mumtoq she'riyatida ham keng qo'llanilgan, jumladan ajdodlarimiz o'z durdona asarlarida majoz, tashbeh, istiora, kinoya kabi asl arab balog'ati usullaridan mukammal foydalanishgan. Arab tilshunosligida yetakchi

maqomga ega istioraning lingvopoetik xususiyatlarini arab klassik adabiyoti namunalari asosida tahlil etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning kam sonli ekani ushbu dissertatsiya mavzusining dolzarbligini tashkil etadi.

Arab tilida yaratilgan asarlar arab, fors, turkiy xalqlar orasida keng tarqaldi, shuhrat qozondi, forsiy va turkiyda balog'at ilmiga doir ilmiy asarlar yaratilishiga asos bo'ldi. Bular qatoriga Muhammad ibn Umar Rodiyoniyning (XI asr) «Tarjumonu-l-balog'a», Rashiddin Vatvotning (v.e. 1182/1183) «Hadoyiqu-s-sixr fi dakoyiki-sh-shi'r», Atulloh Husayniyning «Badoyi'u-s-sanoyi»¹, Ahmad Taroziyning (XIV-XV asrlar) «Fununu-l-balog'a»² asarlarini kiritish mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, bu asarlarning har biri tarkib va tartib jihatdan o'ziga xos bo'lib, Yusuf Sakkokiydan keyingi mualliflar, albatta, uning asariga qayta-qayta murojaat qildilar, undagi ma'lumotlarga nisbatan ijodiy munosabatda bo'ldilar.

Masalan, ilmiy faoliyatini turkiy xalqlar adabiyotini o'rganishga bag'ishlagan I.V.Stebleva O'rta Osiyoda qoraxoniylarning hukmdorligi, ular bilan birga islom dini orqali arab tili va yozuvining kirib kelishi (X asr o'rtalari) turkiy xalqlar madaniyati rivoji uchun yangi sharoit yaratganini ta'kidlaydi. U XI asr oxiriga kelib nazmda shakl va mazmun jihatdan islom qadriyatlariga xos bo'lgan asar yaratilganini va turkiy tillar adabiyotining mumtoz davri boshlanganini qayd etadi. Bu davr ijodining o'ziga xos xususiyati aynan shu davrdan boshlab asarlarda vazn, qofiya va she'riy san'atlarning arab-fors nazariyasiga muvofiq tarzda qo'llangani bilan xarakterlanadi. N.Yu.Chalisovaning ta'kidlashicha, fors tilida paydo bo'la boshlagan asarlarda badiiy san'atlar tarkibi arab tilidagilaridan farq qilgan. D.F.Zagidullina aynan shu asarlardan Volgabo'yi va Uralbo'yi hududlarida o'quv qo'llanma sifatida foydalanilgani; turk-tatar adabiyotining nazariy asoslari shu asarlarda ekani; tatarlar XX asr boshlarigacha badi'ga oid asarlarda qo'llangan istilohlar tizimidan foydalanganlari, ularning adabiyot nazariyasiga oid dastlabki kitoblarida fors nazariyotchilari ishlab chiqqan badiiy san'atlar tizimi qo'llanilganini yozadi. Huddi shu fikrlarni MDH hududida yashovchi barcha turkiy xalqlar adabiyoti, jumladan, o'zbek adabiyotiga nisbatan ham aytish mumkin.³

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fors tilida badiiy san'atlarga bag'ishlangan dastlabki asar - «Tarjumonu-l-balog'a»ni Muhammad ibn Umar Rodiyoniy yaratdi. Tarixiy manbalarda Muhammad Umar Rodiyoniy to'g'risida ma'lumotlar uchramaydi. Muallifning

¹ Husayniy. A. Badoyi'u-s-sanoyi'. Forschadan Alibek Rustamov tarjimasi. -G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.Toshkent. 1981

² Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. Fununu-l-balog'a. (Nashrga tayyorlovchilar H.Boltaboyev, J.Jo'rayev)-Toshkent. MUMTOZ SO'Z. 2016

³ [Rustamiy](#) S. Sharq mumtoz adabiyotida balog'at ilmining o'rni.

bizgacha yetib kelgan yagona asari «Tarjumonu-l-baloga» asari taxminan XI asrning 80-yillarida yozilgan. Asar Rashididdin Vatvotning «Hadoyiqu-s-sixr fi daqoyiqi-sh-shi'r», Yoqut Damaviyning «Mu'jamu-l-udabo», Davlatshox Samarqandiyning «Tazqiratu-sh-shuaro», Hoji Xalifaning «Kashfu-z-zunun», Lutfalibek Ozarning «Otashkada», Rizoqulixon Didoyatning «Majma'u-l-fusaxo» asarlarida tilga olingan.

Fors tilida yaratilgan asarlardan yana biri «Hadoyiqu-s-sixr fi daqoyiqi-sh-shi'r» («She'r nafosatining sirli bog'lari») risolasidir. Uning muallifi Rashididdin Vatvot (1080-1177), «to'liq nomi Sa'dilmulq Rashididdin Muhammad binni Muhammad Abduljalil Umariy Kotib Balxiy bo'lib, Vatvot adabiy tahallusidir. Yoqut Hamaviy, Alouddin Juvayniy, Zakariyo Qazviniy va Davlatshox Samarqandiyning tarix va tazkiralarda u haqda ma'lumot bor».

«Hadoyiqu-s-sixr fi daqoyiqi-sh-shi'r» 55 bobdan iborat. Har bir bob alohida bir san'atga yoki uning turiga bag'ishlangan bo'lib, unda so'z san'ati yoki turining ta'rifi, ta'rifga izoh hamda arabcha, so'ngra forscha misollar qyeltirilgan. Muallif qinoya, ta'riz kabi ma'noviy san'atlarni tushirib qoldirgan.⁴

Ajam xalqlari orasida balog'at ilmining rivojiga munosib hissa qo'shgan asar — Alisher Navoiyning zamondoshi va ustozlari Atoulloh Husayniy tomonidan 1493-yil 9-fevralida fors tilida yaratilgan «Badoyi'u-s-sanoyi'»⁵ («Badi'iy san'atlar»)dir. Muallif bu asarini yaratishda faqat arab balog'at ilmi olimlari fikrlariga tayanib qolmay, forsiyda mavjud bo'lgan ma'lumotlarni jamladi, tartibga soldi, fikr va qarashlari bilan balog'at ilmini rivojlantirdi. Bu asarning o'ziga xos xususiyati u haqda keyinroq to'xtalib o'tish imkonini beradi.

«Badoyi'u-s-sanoyi'»⁶ da balog'at san'atlarining o'sha davrgacha mavjud bo'lgan forsiy asarlar va «Miftohu-l-ulum»⁷ yoki boshqa arab manbalarida uchramaydigan uslubda tasniflanishi uning muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan hususiyatidir.

Atoulloh Husayniy balog'at ilmlarini arab balog'atshunoslari kabi ma'oniy, bayon va badi' emas, balki lafziy go'zalliklar, ma'noviy go'zalliklar, lafziy-ma'noviy go'zalliklar tarzida guruhlaydi.⁸

Yusuf Sakkokiy lafziy san'atlarga balog'atning badi' qismiga kiruvchi tajnis, raddu-l-ajz ila-s-sadr, qalb, saj', tarsi' san'atlarini kiritgan bo'lsa, Atoulloh Husayniy yuqoridagi lafziy san'atlar qatorini boyitib mumosila, tashtir, tasmit, taattuf, tashri',

⁴ [Rustamiy](#) S. Sharq mumtoz adabiyotida balog'at ilmining o'rni.

⁵ Husayniy. A. Badoyi'u-s-sanoyi'. Forschadan Alibek Rustamov tarjimasi. -G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.Toshkent. 1981

⁶ Husayniy. A. Badoyi'u-s-sanoyi'. Forschadan Alibek Rustamov tarjimasi. -G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.Toshkent. 1981

⁷ Abu Yoqub Yusuf ibn Bakr Muhammad ibn Ali as Sakkokiy. Miftohu-l-ulum. Bayrut. Dorul jutubul ilmiya.

⁸ Mamajonov Z. She'riy san'atlarni tasniflash masalasiga doir // O'zbek tili va adabiyoti. 2005. №6. -B. 48-51.

tavshix, maqru ba azmu nasr, maqru-l-lug‘atayn kabi san’atlarning ham ta’rifini beradi.

Arab balog‘atida ma’noviy san’atlarga badi’ qismga kiruvchi tiboq, muqobala, mushokala, muzovaja, laff va nashr, jam’, tafriq, taqsim, jam’ ma’a tafriq, jam’ ma’a taqsim, jam’ ma’a tafriq va taqsim, iyhom, tavjix, istitbo’, iltifot va boshqa san’atlar kiradi. Atoullah Husayniy bu san’atlarni arab balog‘atshunoslaridan farqli ravishda ikki turga bo‘ladi.

«Balog‘at» so‘zi lug‘atda shunday izohlangan:

بَلَّغَ (فعل)
بَلَّغَ يَبْلُغُ ، بَلَاغَةً ، فهو بليغ ، فهو بليغ
بَلَّغَ ، يَبْلُغُ ، مصدر بَلَاغَةً بَلَّغَ الْكَاتِبُ: كَانَ بَلِيغًا ، أَي فَصَحَ لِسَانَهُ وَحَسَنَ بَيَانَهُ
بَلَّغَ : فَصَحَ وَحَسَنَ بَيَانَهُ ، فهو بليغ والجمع: بُلَغَاءٌ⁹.

(بَلَّغَ (يَبْلُغُ) (gapga chechan, fasohatli bo‘lmoq): fe’l.

Uning masdari (harakat nomi): بَلَاغَةٌ (balāğatun) «balog‘at, gapga chechanlik, so‘zlash qobiliyati», «masalan: yozuvchi balig‘ bo‘ldi, uning tili fasohatli va bayoni go‘zal bo‘ldi».

بُلَغَاءٌ: uning bayoni fasohatlashdi va go‘zallashdi, u balig‘dir, ko‘pligi:

Demak, balog‘atning shartlaridan biri fasohatli so‘zlay olishdir.

Fasohat zohir bo‘lish (ochiq-oydin ko‘rinish), ravshanlik va aniqlik demakdir, ya’ni fasohatda fikrni fasih jumlar bilan bayon qilish talab qilinadi. Fasih jumla ma’no aniqligiga ega, oson tushuniladigan, ravon aytiladigan, yoqimli eshitiladigan va sarf qoidalariga mos tushadigan so‘zlardan tashkil topgan jumladir¹⁰.

«Balog‘at» so‘zidan ilmiy atama sifatida so‘zlovchining grammatik jihatdan mukammal jumlaning o‘z o‘rnida va tegishli holatda qo‘llay olishi hamda shu talablarga javob beruvchi fasih jumalarni so‘zlay bilish mahorati tushuniladi.

Istiora arabcha so‘z bo‘lib, lug‘atda qarz olmoq, biror narsani vaqtincha ishlatmoq, biror narsani aylantirmoq, ko‘chirmoq ma’nolarini bildiradi.¹¹ Istiora so‘zining g‘arb tilidagi ekvivalenti “metafora”dir.¹² Istiora atamasini istiloh nuqtai-nazaridan aniqlashtirishdan oldin shuni ta’kidlab o‘ishni istardikki, biz ushbu tadqiqotda yaxlitlik nuqtai nazaridan metafora so‘zi o‘rniga istiora so‘zini ishlatamiz.

⁹ /البلاغة/ar-dict/ar-ar/معجم المعاني الجامع-عربي/

علي جارم،مصطفى امين. البلاغة الواضحة البيان المعاني.البيدع. القاهرة.1999.ص.5.

¹¹ Ibn Manzur. Lisonul-Arab. 2-jild —B. 448; Lewis, Ma’luf fi l-Lug’a va l-adab va l-ulum. Bayrut 1990, —B. 537; shamsiddin Somi. Qomusi turk. Darsaoadat 1317, —B. 101; Tohirul- Mavlavi. Adabiyot lug’ati. 1873, —B. 71-73; Sami Akalin. Adabiyot terminlari lug’ati. Istanbul 1980, —B. 150.

¹² The Oxford English Dictionary, Oxford 1983, 4-jild, —B. 384; The Encyclopedia of Philosophy, Edited by Paul Edwards, New York 1972, 4-jild, —B. 284; The American College Encyclopedia, Edited by Clorance J. Barnthat, Chicago 1956, 1-jild, —B. 75; M. Kaya Bilgegil. Adabiyot ilmi, teoiriyalari, balog‘at. Istanbul 1989, —B. 154.

Istioraning istilohiy ma'nolari: Istiora so'z ma'nosini vaqtincha boshqa so'z bilan almashib turishni angatadi.¹³ Shaxs yoki tushunchaga uning asl nomini emas, balki o'ziga o'xshagan boshqa shaxs nomini berish¹⁴, so'zning asl ma'nosini olib tashlash va boshqa o'xshash ma'noni vaqtinchalik qo'yish¹⁵, o'xshashlikni aslini esga keltirmaydigan tarzda qo'llash¹⁶, boshqa narsaga tegishli bo'lgan ismni qo'llash¹⁷ bir jihatdan tildan ma'lum ma'noda erkin foydalanishdir. Noto'g'ri nom berish esa, umuman noto'g'ri emas. Bu qaysidir ma'noda narsalarning ko'rinishidir.¹⁸ U tanish, ko'nikilgan tushunchalardan noma'lumlarga ko'prik vazifasini o'taydi. Bu ko'pincha yangi ma'lumotni eskisiga aylantirishni ham ifodalaydi.

Biz hozirgacha to'plashga harakat qilgan mahalliy va xorijiy manbalardagi istiora ta'riflari o'rtasidagi mushtarak jihat shuki, uning qarz olish ma'nosidir. Masalan, ayyorligi bilan mashhur kishini tulki, jasorati bilan mashhur kishini she'r kabi so'zlar bilan ta'riflasak, bu narsa bizning kuzatishlarimizdan kelib chiqqan fikrlarni yetkazish hodisasidir.¹⁹

Bu yerda mos kelmay turgan narsa nomlash bo'lsa-da, bu narsa noto'g'ri nomlashni anglatmaydi. Bu o'zining aniqligi va kengligi bilan ifoda va ma'noni yetkazish uslubidir.²⁰

Istiora turlari va xususiyatlari: istiorani ikki sarlavha ostida tasniflash mumkin.

a) Masalan, qanday, bunday, huddiki, kabi iboralar bilan boshlanadigan istioralar ochiq istiora sifatida ta'riflanadi. Bunday istioralar faqat o'xshatishga asoslanadi. Misol uchun, arslonlar o'tmoqda, deganda o'xshatilgan narsa zikr qilingan narsaning ichidan o'rin olgani yo'q.

b) Istiora deb hisoblanishi kerak bo'lgan ot va sifat so'z birikmali istiora iboralari yopiq istiora hisoblanadi. Faqat o'xshatilgan narsaga bog'liq istioradir. Masalan, "Ko'zimda uyqum bor" jumlasida ana shunday istiora sanaladi.²¹

Istioraning asosiy maqsadi semantik bo'shliqni to'ldirishdir. Qarz olish, berish va ko'chirishdan iborat bo'lgan istioradagi ushbu semantik bo'shliqni to'ldirish

¹³ Tohirul-Mavlavi. O'sha manba., –B. 71–73.

¹⁴ Seyit Kemal Karaalioğlu. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. - Istanbul 1989, –B. 371

¹⁵ Akalin. o'sha manba., –B.150.

¹⁶ B.A.Cuddon. A Dictionary of Literary Term–B. – New York 1991, –B. 543.

¹⁷ O'sha manba., –B. 543

¹⁸ Ron Pudgett. Handbook of Poetic Form–B. -New York 1987, –B. 310

¹⁹ "Adabiyot" (Boqijon To'xliiev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova. O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik- majmua. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent–2017) darsligidan.

²⁰ Doğan Aksan. Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi. - Ankara 1978, –B. 123–126; Gadamer, O'sha manba. –B. 3–11 va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik- majmua. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent–2017) darsligidan.

²¹ Nihat Kaklik. "Falsafa va Metafora", – Istanbul, 1984, –B. 6.

usullaridan biri qiyoslashdir.²² Ushbu taqqoslashda ikkita atamaga ehtiyoj bor. Bir atama va iborani o‘z-o‘zi bilan solishtirib bo‘lmaydi.

Ya’ni “arslondek” iborasi o‘z-o‘zidan hech narsani anglatmaydi. Agar Ahmad arslondek sakradi bo‘lsa, gapda arslonning sakrashi bilan Ahmadning sakrashi o‘rtasida qiyoslash bo‘ladi.

Bu yerda Ahmadning sakrashidan arslonning sakrashigacha cho‘zilgan taqqoslash mavjud.²³ Shu nuqtai nazardan shuni aytishimiz mumkinki, istiora qilish ikki narsani birga ko‘rish va mutolaa qilishdir.²⁴ Demak, ma’lum maqsad va jamlanishni ifodalash uchun o‘xshash va o‘xshatilgan so‘zlarni umumiy so‘z bilan bog‘lash aslida, ko‘zlangan maqsaddir.²⁵ Ushbu taxminning maqsadi fikrni tushunarli qilishdir.

Istiora majoz aqliy deb ham ataladi. Ahmad uchun arslon deyish oqilona yechimdir. Unga birinchi navbatda lingvistik faoliyat sifatida qaralsa-da, u aqliy asosga egadir.

XULOSA

Xulosa o‘rnida balog‘at ilmining paydo bo‘lishi, uning tarixi, kimlar tomonidan asos solingani va u to‘g‘risida yozilgan ilk asarlar tadqiqotlar keltirib o‘tdim. Balog‘at ilmining ta’rifi uning lug‘aviy va istilohiy ma’nolarini bayon qilib, Balog‘at ilmining bir bo‘lagi bo‘lmish istiora uning tashbeh bilan farqli va o‘xshash tomonlariga to‘xtalib o‘tdim. Arab tilshunosligida istioraning qo‘llanishi, balog‘at ilmining nechoqlik ahamiyatli ekanligini ochib berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Jaloliddin Muhammad Qazviniy. Tahsilul Miftoh. - Istanbul 1265.
2. Abu Yoqub Yusuf ibn Bakr Muhammad ibn Ali as Sakkokiy. Miftohu-l-ulum. Bayrut. Dorul jutubul ilmiya.
3. Husayniy. A. Badoyi’u-s- sanoyi’. Forschadan Alibek Rustamov tarjimasini. - G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. Toshkent. 1981.
4. Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. Fununu-l-balog‘a. (Nashrga tayyorlovchilar H.Boltaboyev, J.Jo‘rayev)-Toshkent. MUMTOZ SO‘Z. 2016.
5. Rustamiy S. Sharq mumtoz adabiyotida balog‘at ilmining o‘rni.

²² Batafsil ma’lumot olish uchun qarang: Paul Ricoeur. The Rule of Metaphor. – London 1978, — B. 16–18.

²³ O‘sha manba, –B. 17; Cuddon, O‘shma manba, –B. 543-544.

²⁴ Way Cornell Eileen. Knowledge, Representation and Metaphor. - London 1991, –B. 1-14.

²⁵ Qarang: Jaloliddin Muhammad Qazviniy. Tahsilul Miftoh. - Istanbul 1265, –B. 38-45.